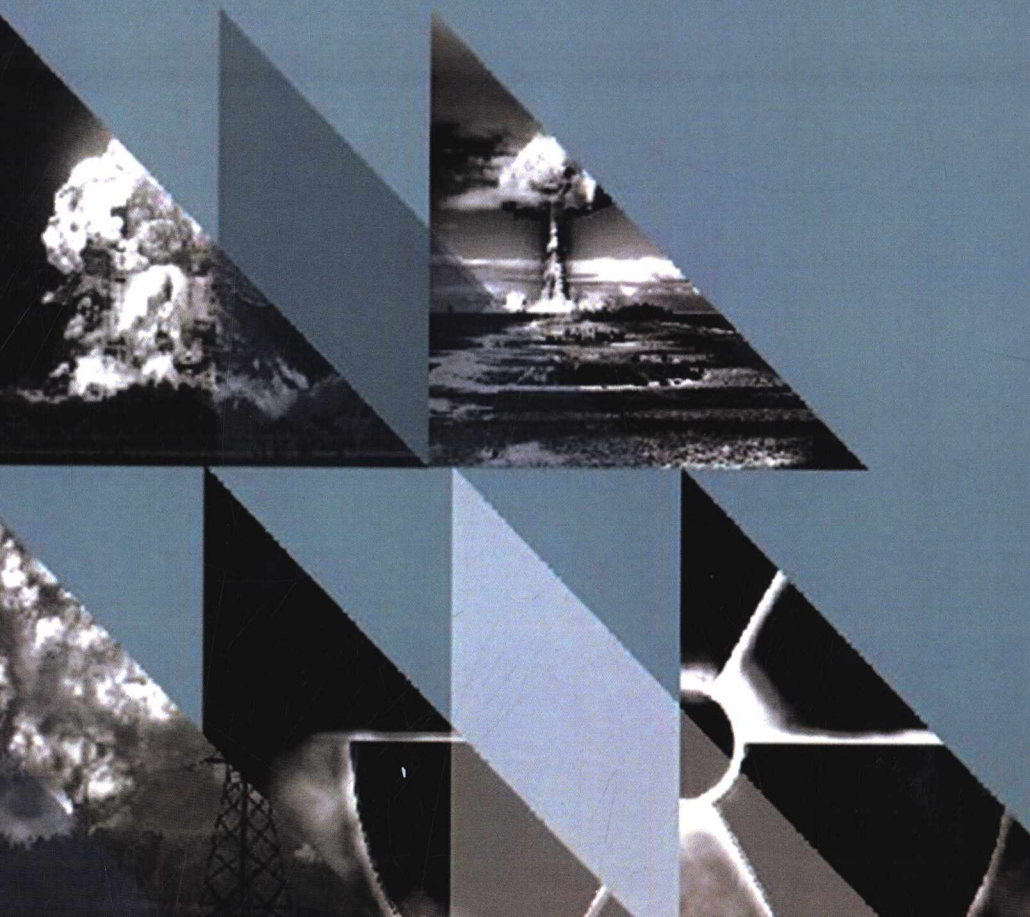

Ядерна безпека:

міжнародний та
національний вимір

ЯДЕРНА БЕЗПЕКА: МІЖНАРОДНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

МОНОГРАФІЯ.

За загальною редакцією В. І. Розвадовського,
кандидата юридичних наук

Присвячується 25 річчю створення навчально-наукового Юридичного інституту ВДНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника».

Авторський колектив висловлює щирю подяку голові Івано-Франківської обласної ради Сичу Олександрову Максимовичу у виданні цієї монографії.

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ I. Захист прав людини, держави та ядерна безпека.	
1.1 Становлення Української державності та фактор ядерної зброї.....	7
1.2 Конституційно-правові відносини як засіб захисту від використання ядерної енергії.....	48
1.3 Конституційне право людини та держави на ядерну безпеку.....	59
1.4 Державне управління в сфері ядерної безпеки.....	85
Розділ 2. Міжнародне право як правова підстава використання ядерної зброї.	
2.1. Хронологія використання ядерної зброї у світі та сучасні кризові ситуації з її використанням	132
2.2. Правове регулювання використання ядерної зброї в міжнародному гуманітарному праві.....	156
2.3. Нормотворча діяльність Організації Об'єднаних Націй в сфері ядерного роззброєння.....	165
2.4. Роль Міжнародного агентства по атомній енергії (МАГАТЕ) в питання контролю за ядерними дослідженнями.....	184
2.5. Діяльність Північноатлантичного Альянсу (НАТО) у врегулюванні питань ядерної безпеки.....	190
Розділ 3. Міжнародне екологічне право та кримінальна відповідальність за використання ядерної зброї	
3.1. Загальні питання охорони навколишнього середовища під час міжнародних збройних конфліктів.....	195
3.2. Еколого-правові аспекти випробування та застосування ядерної зброї в міжнародному праві	221
3.3. Міжнародна та національна кримінальна відповідальність за використання ядерної зброї	242
Розділ 4. Правовий аналіз ядерного роззброєння в Україні.	
4.1. Будапештський меморандум (1994 р.) як гарантія міжнародної безпеки України.....	277
4.2. Ядерна криза між Російською Федерацією та державами-гарантами безпеки України	299

Передмова

«...Нова зброя не тільки змінить характер майбутніх воєн, але і змусить людство відмовитися від вікової звички воювати.»

Нільс Бор, один з розробників атомної бомби, 1943

Як відомо з наукових джерел, ядерна зброя була розроблена і випробувана в 1945 р. З цього моменту почалася «атомна ера» або «ядерний період» в світовій історії. Наслідки військового застосування ядерної енергії були драматичними та жахливими і мали вплив на всі сфери життя людства: соціальну, політичну, культурну та інші. Після вибухів американських атомних бомб над японськими містами Хіросіма і Нагасакі не тільки суспільно-політичні, але також інтелектуальні і культурні лідери різних країн поставили питання про необхідність створити етичні та законодавчі бар'єри для поширення смертоносних технологій і для запобігання їх розвитку в майбутньому. Але на те, щоб втілити подібні благі устремління в термінах міжнародного права знадобилося понад двадцять років.

Сучасні міжнародно-політичні реалії вимагають з боку світової спільноти направити спільні зусилля на зміцнення режиму нерозповсюдження ядерної зброї. З цієї точки зору переосмислення феномену ядерної зброї і його ролі в політиці сучасних держав може створити необхідні передумови для вироблення ефективних рішень щодо вдосконалення режиму.

Протягом останніх років у міжнародних відносинах особливої актуальності набуло питання реалізації правових норм у сфері ядерної безпеки. Залишилася військова ядерна загроза, мають місце конфлікти національного, етнічного та релігійного характеру, тому проблема використання засобів ведення військових дій повинна бути детальніше вивченою та адаптованою до сучасних викликів.

абсолютно не виключним є створення фіктивних умов для самооборони. Існуючий на сьогодні досвід фактичного недотримання ядерною державою існуючих міжнародних угод та взятих на себе зобов'язань не виключає порушення нею режиму нерозповсюдження і невикористання ядерної зброї. Крім цього, застосування ядерної зброї навіть в умовах самооборони справлятиме негативний вплив на екологію. Таким чином, на сьогодні вузькі інтереси національної безпеки превалюють над інтересами світової безпеки.

Щоб гарантувати, що основний захист навколишнього середовища підтримується міжнародним правом, навіть в період збройного конфлікту, міжнародне гуманітарне право слід застосовувати спільно з нормами міжнародного права навколишнього середовища. Крім цього, динамічний розвиток права навколишнього середовища в останні десятиліття не супроводжувався аналогічним розвитком в міжнародному гуманітарному праві. Тому очевидно, те, що не було явно заборонено міжнародним гуманітарним правом в 1970-ті роки, може бути несумісним із сучасними екологічними зобов'язаннями.

3.3. Міжнародна та національна кримінальна відповідальність за використання ядерної зброї.

Історично, ядерну зброю було виділено в окрему категорію зброї. Посилаючись на те, деякі держави стверджують, що вони мають законне право на володіння ядерною зброєю в цілях національної або колективної безпеки, але її придбання представляло б небезпеку для інших держав. В той же час, навіть ядерні держави, погодилися б з тим, що світ, вільний від ядерної зброї, є бажаною метою, але досягнення даної мети неможливе до тих пір, доки на зміну ядерного стримування не прийде вдосконалення структури забезпечення безпеки.

Фактично, ядерні держави, сприяли прийняттю цілого ряду заходів щодо запобігання придбання ядерної зброї іншими державами, і погодилися на мінімальні кроки щодо роззброєння:

скорочення запасів ядерної зброї, виключення деяких категорій ядерної зброї з числа їх арсеналів, і більше того, відмова від вираження загроз про застосування ядерної зброї по відношенню держав, які не володіють ядерною зброєю, за винятком визначених умов.

Наприкінці 2014 р. відбулося військове вторгнення військ Російської Федерації на територію Автономної Республіки Крим і, як наслідок, було порушено міжнародні зобов'язання, зміст яких чітко регламентований у Будапештському меморандумі про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 р.

Таким чином, була порушена ядерна захищеність України, адже однією з гарантій безпеки для України було приєднання до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. В результаті російської анексії виникли реальні загрози як для національної зокрема, так і для регіональної безпеки в цілому, а сам факт порушення Будапештського меморандуму був кваліфікований як небезпечний фактор, що суттєво підриває світову систему ядерного стримування і вимагає належного переосмислення правової природи та засад міжнародної політики в сфері забезпечення ядерної безпеки.

Загальна декларація про побудову світу, вільного від ядерної зброї від 7 грудня 2015 року проголошує, що «будь-яке застосування ядерної зброї буде суперечити духу Статуту Організації Об'єднаних Націй і є порушенням норм міжнародного права, зокрема норм міжнародного гуманітарного права... ядерна зброя створює серйозну загрозу для самого існування людства. Національна політика і практика і практика повинні узгоджуватися з метою побудови світу, вільного від ядерної зброї»³²².

³²² Загальна декларація про побудову світу, вільного від ядерної зброї [Електронний ресурс]. : резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН від 7 грудня 2015 р. № 70/57 / Режим доступу: http://www.un.org/ru/ga/first/70/first_res.shtml - Назва з екрану.

Загальна декларація щодо побудови світу, який вільний від ядерної зброї, закликає до повної ліквідації ядерної зброї як єдиної абсолютної гарантії проти його застосування або загрози застосування; прийняття багатостороннього документа, який має обов'язкову юридичну силу і передбачає повну ліквідацію ядерної зброї.

Кожна з держав-учасниць, що володіє ядерною зброєю, зобов'язується не передавати будь-кому ядерну зброю або інші ядерні вибухові пристрої, а також контроль над такою зброєю чи вибуховими пристроями ні безпосередньо, ні посередньо, рівно як і ніяким чином не допомагати, не заохочувати і не спонукати будь-яку державу, що не володіє ядерною зброєю, до виробництва або придбання у будь-який інший спосіб ядерної зброї чи інших ядерних вибухових пристроїв, а також контролю над такою зброєю чи вибуховими пристроями³²³.

На думку П. П. Ткачука, «ядерний чинник став новим утіленням традиційного для світових держав підходу до вирішення міжнародних проблем з позиції сил. Наддержави отримали технічну можливість знищити будь-якого опонента, що відрізняло їх від інших держав та підштовхувало до максимальної глобалізації своєї політики. Маючи військовий потенціал, що дав змогу стерти противника з лиця землі, жодна зі сторін не могла вдатися до подібного кроку, бо відповідь була б такою ж нищівною. Ознакою нової ситуації стало «балансування на межі війни» – сутність усього повоєнного протистояння та основа певної стабільності під час «холодної війни»³²⁴.

С. М. Мохончук зауважує, що «у визначеннях міжнародних злочинів, передбачених кримінальними законами

³²³ Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 р. [Електронний ресурс]. / Офіційний *web-сайт* Верховної Ради України. – Режим доступу: http://www.zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_098/print1455045093875244/ - Назва з екрану.

³²⁴ Ткачук П. П. Ядерна зброя як фактор повоєнної міжнародної політики / П.П. Ткачук // Військово-науковий вісник. – 2012. – Вип. 18. – С. 307-317.

зарубіжних країн, прийнятими наприкінці ХХ-ХХІ ст., більш повно та точно враховується зміст норм міжнародного кримінального права, чим забезпечується гармонізація правової регламентації відповідальності за злочини проти миру та безпеки людства у відповідних розділах кримінальних кодексів зарубіжних країн про кримінальну відповідальність, що містить визначення злочинів проти миру та безпеки людства, дозволяє дійти висновку, що іноземні законодавці по-різному формулюють об'єкт правової охорони у міжнародних злочинах. Водночас загальною тенденцією розвитку сучасного кримінального законодавства більшості зарубіжних країн є їх орієнтація на норми міжнародного кримінального права.³²⁵

Починаючи характеристику підстав для притягнення до кримінальної відповідальності за використання ядерної зброї відповідно до міжнародного кримінального права, варто почати із розуміння поняття зброї масового ураження. Аналізуючи сучасні дослідження в даній сфері, можна зробити висновок, що зброя масового ураження – це зброя невибіркової дії, застосування якої здатне заподіяти смерть невизначеному колу осіб. Традиційно до зброї масового ураження відносять ядерну (атомну), хімічну, біологічну (бактеріологічну) види зброї.

Ядерна зброя є, безумовно, найбільш руйнівною зброєю масового знищення. У 1981 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію про запобігання ядерної катастрофи, відповідно до якої «держави і державні діячі, які першими вдадуться до використання ядерної зброї, здійснять найтяжчий злочин проти людства»³²⁶. Проте, як було досліджено в попередніх розділах, юридично застосування ядерної зброї в даний час актами міжнародного права не заборонено.

³²⁵ Мохоначук, С. М. Кримінально-правова охорона миру та безпеки людства [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 "Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право"; 12.00.11 "Міжнародне право" / Сергій Михайлович Митрофанов. – Х., 2014. – 42 с.

³²⁶ Декларація о предотвращении ядерной катастрофы, принята резолюцией 36/100 Генеральной Ассамблеи от 9 декабря 1981 года. – Электронный ресурс. – [Режим доступа]:

http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/nuc_catastrophe_prevention.shtml

На сьогодні на міжнародному рівні питання притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності закріплено в Римському Статуті Міжнародного Кримінального Суду (надалі - Римський Статут), Статуті Міжнародного Трибуналу по Руанді (надалі - МКТР) та Статуті Міжнародного трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 року (надалі - МКТЮ).

Враховуючи особливості, час та обстановку використання ядерної зброї, варто зупинитись на характеристиці злочинів проти людства та військових злочинів, складовою частиною яких може бути використання ядерної зброї, так як це закріплено в Римському Статуті МКС.

В першу чергу слід зазначити, що Міжнародний Кримінальний Суд є постійно діючим органом, створеним на основі підписання міжнародного договору між державами в 1997 році. Предметна юрисдикція МКС закріплена в статті 5 Статуту, яка передбачає, що юрисдикція Суду обмежується самими серйозними злочинами, що викликають заклопотаність всієї міжнародної Спільноти. Відповідно до цього Статуту Суд має юрисдикцію щодо таких злочинів:

- a) злочин геноциду;
- b) злочини проти людяності;
- c) воєнні злочини;
- d) злочин агресії.³²⁷

Міжнародний кримінальний суд володіє виключною юрисдикцією щодо військових злочинів, передбачених Женевськими конвенціями 1949р. і Додатковим протоколом I 1977 до них.

Стаття 6 Римського Статуту закріплює кваліфікуючі ознаки злочину геноцид, під яким розуміється «...будь-яке з наступних діянь, скоєних з наміром знищити, повністю або

³²⁷ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998 року. - Електронний ресурс. - [Режим доступу]: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_588

частково, яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку...».³²⁸ Проте використання ядерної зброї в якості засобу вчинення злочину геноциду розглядати не доречно, так як таке використання передбачає не вибірковий напад, спрямований виключно на цивільних/військових, а не на конкретну групу осіб, так як це встановлено в статті 6. Саме тому використання ядерної зброї в якості вчинення злочину потрібно розглядати в контексті вчинення злочинів проти людяності та військових злочинів.

Так, Римський Статут в статті 7 під злочинами проти людства розуміє «...будь-яке з наступних діянь, які вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб, якщо такий напад здійснюється свідомо:

- a) вбивство;
- b) винищення;
- c) поневолення;
- d) депортація або насильницьке переміщення населення;
- e) поміщення у в'язницю або інше жорстоке позбавлення фізичної свободи
- f) тортури;
- j) звалтування, обернення в сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-які інші форми сексуального насильства порівнянної тяжкості;
- h) переслідування будь-якої ідентифікованої групи або спільності з політичних, расових, національних, етнічних, культурних, релігійних, гендерних, як це визначається у пункті 3, або інших мотивів, які повсюдно визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом, у зв'язку з будь-якими діяннями, зазначеними в даному пункті, або будь-якими злочинами, підпадають під юрисдикцію Суду;
- l) насильницьке зникнення людей;

³²⁸ Там само, ст. 6

л) злочин апартеїду;

к) інші нелюдські діяння аналогічного характеру, полягають в умисному заподіянні сильних страждань або серйозних тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному або фізичному здоров'ю.³²⁹

Аналізуючи ознаки злочинів проти людяності варто акцентувати на тому факті, що даний вид злочинів вимагає широкопоширений і систематичний характер; одиничний інцидент може бути визнано військовим злочином. Загальні характеристики даного виду злочинів:

- «Широке поширення» - великомасштабний характер нападу і кількість жертв, в міжнародних документах не встановлено конкретних кількісних обмежень, під поняттям «широке поширення» судова практика міжнародних трибуналів передбачає або численні нелюдські діяння або один масивний акт позачергової величини.

- «Систематичність» вимагає комбінацію наступних складових: 1) напади/заборонені діяння повинні бути ретельно організовані, 2) слідуючи за шаблоном, 3) на основі єдиної політики; 4) за участю значних державних або приватних ресурсів.

- «Напади», в злочинах проти людяності означають не напади, як в праві збройних конфліктів, адже здебільшого немає застосування збройної сили; обов'язково є жорстоке поводження з цивільним населенням.

Повертаючись до використання ядерної зброї в якості засобу вчинення злочинів проти людства, то можна побачити, що наслідками такого використання буде велика кількість жертв, поєднана із масовим вбивством, винищенням, та в заподіянні сильних страждань або серйозних тілесних ушкоджень. Саме тому, особа, яка віддає наказ використовувати зброю масового знищення, повинна понести індивідуальну кримінальну відповідальність.

³²⁹ Див. п.327, стаття 7.

Аналізуючи відповідальність за використання ядерної зброї під час збройного конфлікту, варто проаналізувати положення Статутів трьох трибуналів, які закріплюють поняття військових злочинів. Так, Статут МТКЮ – до військових злочинів відносить серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 р., порушення законів і звичаїв війни; відкритий перелік. Статут МТР вимагає наявності внутрішнього (не міжнародного) збройного конфлікту. Та під військовими злочинами розуміє серйозні порушення спільної статті 3 Женевських конвенцій 1949 р. та Додаткового протоколу II, також відкритий перелік заборонених діянь. Римський Статут МКС в статті 8 закріпив довгий список військових злочинів, перелік яких є вичерпним.

Основними елементами військових злочинів є:

- **Стан збройного конфлікту.** Злочину, що вчиняється, повинен бути пов'язаний з збройним конфліктом, який повинен об'єктивно існувати.

- **Злочинна поведінка повинна бути пов'язана із збройним конфліктом.** Злочини можуть відбуватися в географічно віддалених від реальних бойових дій районах. Не вся злочинна діяльність на території, охопленій збройним конфліктом, відноситься до військових злочинів.

- **Винна особа.** Повинна бути поінформованість про збройний конфлікт.

- **Потерпілий.** В міжнародному кримінальному праві потерпілими є **особи**, що знаходяться під охороною міжнародного права (цивільні особи, військовополонені, особи, що вибули з поля бою) або **об'єкти**, які підлягають захисту.

Всі заборонені діяння, передбачені Римським Статутом можна згрупувати в декілька груп: злочини проти не комбатантів, напади на заборонені об'єкти, акти із заподіянням надмірного цивільного збитку, військові злочини проти власності, використання заборонених засобів/методів ведення війни.

Використання ядерної зброї під час збройного конфлікту підпадає під категорію злочинів, із використанням заборонених методів ведення війни. Звичаєвим гуманітарним правом,

кодифікованим Міжнародним Комітетом Червоного Хреста закріплено загальні принципи використання зброї. Так, нормою 70 забороняється використовувати засоби і методи ведення війни, здатні завдати надмірних ушкоджень або заподіяти зайві страждання, а норма 71 забороняє використовувати зброю не вибіркової дії.³³⁰

Об'єктивна сторона застосування зброї масового ураження в збройному конфлікті виражається в його безпосередньому використанні для не вибіркового знищення невизначеного кола осіб. Під заборону використання підпадає, відповідно до міжнародних договорів, хімічна, біологічна (бактеріологічна) і токсична зброя.

Суб'єктом застосування зброї масового ураження є спеціальний суб'єкт - посадові особи органів військового управління, командири військових формувань або підрозділів, «інші учасники військового конфлікту». Однак міжнародне право не обмежує коло осіб, здатних нести відповідальність за вчинення цього злочину шляхом вказівки на властиву їм ознаку спеціалізації суб'єкта - отже, кримінальній відповідальності за вчинення цього злочину підлягає загальний суб'єкт. Суб'єктивна сторона застосування зброї масового ураження, забороненої міжнародним договором, виражена в прямому умислі винного.

В міжнародному кримінальному праві заборона використання ядерної зброї прямо не передбачена міжнародними документами, а є, переважно, засобом вчинення інших злочинів, таких як злочини проти людяності та військові злочини. Беручи до уваги ситуацію, в якій опинилась Україна з 2014 року, та враховуючи, що наша держава є колишньою радянською республікою, варто детальніше зупинитись на характеристичі національного кримінального законодавства колишніх держав-членів СРСР у розрізі злочинів проти

³³⁰ Исследование об обычном международном гуманитарном праве: лучше понимать и полнее соблюдать нормы права во время вооруженного конфликта// Международный журнал Красного Креста. - ТОМ 87 № 857. - МАРТ 2005 Г. - с.41

людяності і військових злочинів, взявши за основу компаративний метод дослідження.

Військовий потенціал СРСР, природно, не обмежувався тільки стратегічною тріадою. Необхідно було вирішити питання про тактичну ядерну зброю – всю зброю цього класу також було вирішено повністю вивести на територію Росії відповідно до договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Розміщення тактичної ядерної зброї сил загального призначення виглядало наступним чином:

а) артилерійські снаряди, міни, боєголовки тактичних ракет і ядерні фугаси (5.000 одиниць):

- Росія – 60 %;
- Україна – 20 %;
- Білорусь – 10 %;
- Казахстан – 6 %;
- Туркменістан – 2 %;
- Узбекистан – 2 %;

б) ядерні боєголовки зенітних ракет (2.500 одиниць):

- Росія – 64 %;
- Україна – 14 %;
- Білорусь – 7 %;
- Казахстан – 5 %;
- Молдавія – 2 %;
- Туркменістан – 2 %;
- Таджикистан – 2 %;
- Киргизстан – 2 %;
- Узбекистан – 2 %;

в) тактична ядерна зброя ВВС (3.500 одиниць):

- Росія – 51 %;
- Україна – 29 %;
- Білорусь – 14 %;
- Казахстан – 5 %;
- Туркменістан – 1,5 %;

➤ Узбекистан – 1,5 %³³¹.

В кінці 80-х років тактичні ядерні боеголовки розміщалися на території всіх республік СРСР: РСФСР – 12320, Україна – 2345, Білорусія – 1180, Казахстан – 330, Литва – 325, Латвія – 185, Туркменія – 125, Узбекистан – 105, Молдавія – 90, Грузія – 320, Естонія – 270, Вірменія – 200, Таджикистан – 75, Азербайджан – 75, Киргизія – 75. Розгорнута гонка ядерних озброєнь як стратегічних, так і тактичних поступово набула самостійності і вже не визначалася військово-стратегічними поглядами на можливий характер військового конфлікту³³².

Республіка Білорусь. Республіка Білорусь є важливим учасником загальносвітових зусиль щодо ядерного непоширення і роззброєння в контексті Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Білорусь вперше заявила про свій намір зробити територію без'ядерною ще в 1990 р. в Декларації «Про державний суверенітет Республіки Білорусь». В 1992 р. було підписано Лісабонський протокол, яким було оформлено Договір про скорочення стратегічних наступних озброєнь. В 1993 р. Білорусь офіційно стала першою державою, яка добровільно відмовилася від можливості володіння ядерною зброєю, яка залишилася після розпаду СРСР, приєднавшись тим самим до Будапештського меморандуму в 1994 р.

Кримінально-правові норми, які передбачають відповідальність за застосування зброї масового знищення розміщені в Розділі VI «Злочини проти миру, безпеки людства і військові злочини» Кримінального кодексу Республіки Білорусь. Як наслідок, передбачається кримінальна відповідальність за поширення, накопичення, зберігання, перевезення, пересилання або збут заборонених міжнародними договорами Республіки Білорусь засобів масового враження, інших заборонених засобів

³³¹ Тактическое ядерное оружие – Военный паритет [Электронный ресурс]. / Режим доступа: <http://www.militaryparitet.com/vp/91/>- Название с экрана.

³³² Тактическое ядерное оружие в новых геополитических условиях – Центр военно-политических исследований [Электронный ресурс]. / Режим доступа: <http://www.eurasian-defence.ru/?q=node/23371-> Название с экрана.

ведення війни або складових до них або проведення дослідів, спрямованих на виготовлення або застосування таких засобів або складових до них (ст. 129); застосування зброї масового ураження, забороненого міжнародним договором Білорусі (ст. 134)³³³.

До того ж, такий злочин як «виробництво, накопичення або розповсюдження заборонених засобів ведення війни» відноситься до злочинів проти миру і безпеки людства, в той же час, «застосування зброї масового знищення» віднесений до військових злочинів та інших порушень законів і звичаїв ведення війни.

До засобів масового враження та інших засобів ведення війни або складових до них відносяться різного роду засоби (зброя, устаткування, ємкості, матеріали та ін.), які заборонені міжнародними договорами Республіки Білорусь.

З цього приводу виникає дискусійне питання щодо належності ядерної зброї до зброї масового знищення чи заборонених засобів ведення війни. Хоча сама поява ядерної зброї в кінцевому результаті і призвела до необхідності запровадження в міжнародний термінологічний обіг поняття «засоби масового знищення».

У зв'язку з цим, у Декларації про запобігання ядерній катастрофі від 9 грудня 1981 р. передбачено, що «держави і державні діячі, які першими вдадуться до використання ядерної зброї, вчинять найтяжчий злочин проти людства. Ніколи не буде виправдання, ні прощення тим державним діячам, які прийняли би рішення застосувати першим ядерну зброю. Найвищий і прямий обов'язок керівників держав, які володіють ядерною зброєю, – діяти так, щоб звести нанівець безпеку виникнення ядерного конфлікту. Гонка ядерного озброєння повинна бути зупинена і повернута знову спільними зусиллями, шляхом

³³³ Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 г. № 275-3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=6361>. – Название с экрана.

чесних і рівноправних переговорів, які мають кінцевою метою повну ліквідацію ядерної зброї. Ядерна енергія повинна використовуватися тільки в мирних цілях, тільки на благо людства»³³⁴.

Договір між Республікою Білорусь і Міжнародною агенцією по атомній енергії «Про застосування гарантій у зв'язку з договором про нерозповсюдження ядерної зброї» від 31 серпня 1995 р. визначає, що «кожна держава учасник Договору, яка не володіє ядерною зброєю, зобов'язується прийняти гарантії, як вони викладені в угоді... з тим, щоб не допустити переключення ядерної енергії з мирного застосування на ядерну зброю та інші ядерні вибухові пристрої»³³⁵.

Незважаючи на різні погляди, що виказуються стосовно використання ядерної зброї, можна стверджувати, що у сучасному міжнародному праві створена необхідна база для здійснення повної заборони ядерної зброї. Шлях, на якому стоять сьогодні більшість держав, орієнтує на гуманізацію засобів ведення війни. Спеціальна заборона ядерної зброї стала б результатом усього попереднього міжнародно-правового розвитку. Був би юридично оформлений результат, до якого прагне все прогресивне людство³³⁶.

Ядерна зброя – це зброя масового враження вибухової дії, побудована на використанні ядерної енергії, що вивільнюється при ланцюговій ядерній реакції, розщеплення важких ядер або

³³⁴ Декларация о предотвращении ядерной катастрофы [Электронный ресурс]. : резолюция, принята Генеральной Ассамблеей ООН от 9 декабря 1981 г. № 36/100 / Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/nuc_catastrophe_prevention.shtml - Название с экрана.

³³⁵ Соглашение между Республикой Беларусь и Международным агентством по атомной энергии о применении гарантий в связи с договором о нераспространении ядерного оружия [Электронный ресурс]. / Режим доступа: <http://www.gosatomnadzor.gov.by/index.php/ru/sotrudnichestvo-dlya-ukrepleniya-bezopasnosti/mezhdunarodnye-obyazatelstva-respubliki-bielarus-po-obespecheniyu-yadernoj-i-radiatsionnoj-bezopasnosti> - Название с экрана.

³³⁶ Мохончук С. М. Зброя масового знищення як предмет злочину, передбаченого ст. ст. 439, 440 Кримінального кодексу України / С. М. Мохончук // Університетські записки. – 2006. – № 2 (18). – С. 218-223.

термоядерній реакції синтезу легких ядер. Поняття ядерна зброя містить у собі:

- власне ядерні заряди (бойові частини ракет і торпед, бомб, артилерійські снаряди);
- засоби їх доставки до цілі (ракетні, літаки, торпеди, артилерійські гармати);
- засоби управління.

Республіка Казахстан. 21 березня 2009 р. набрав чинності Договір про зону, вільну від ядерної зброї, в Центральній Азії, якій підписаний Республікою Казахстан, Киргизькою Республікою, Республікою Таджикистан, Туркменістаном і Республікою Узбекистан 8 вересня 2006 р. в м. Семипалатинську. Сторони Договору беруть на себе зобов'язання заборонити виробництво, придбання або розгортання на їх території ядерної зброї і її компонентів або ядерних вибухових пристроїв. В той же час Договір не забороняє використання ядерної енергії в мирних цілях. Нова зона в Центральній Азії має ряд унікальних особливостей – це перша без'ядерна зона, яка створена в Північній півкулі в регіоні, який межує з двома ядерними державами – Росією та Китаєм. Вперше Договір зобов'язав всіх учасників протягом 18 місяців після набрання ним чинності укласти з МАГАТЕ Додатковий протокол про гарантії і повністю виконувати зобов'язання по Договору про тотальну заборону ядерних виробувань³³⁷.

Невід'ємною і ваговою частиною договору є Протокол, який передбачає не застосовувати ядерну зброю і не погрожувати її застосуванням проти будь-якої сторони Договору учасниками ядерного клубу Китаєм, Російською Федерацією, Великобританією, США і Францією тобто провідними державами, які володіють ядерною зброєю.

³³⁷ Договір о зоне, свободной от ядерного оружия, в Центральной Азии от 8 сентября 2006 г. [Электронный ресурс]. / Режим доступа: <http://www.pircenter.org/media/content/files/9/13522833820.pdf>. Название с экрана.

Як наслідок, 6 травня 2014 р. представники «ядерної п'ятірки» підписали Протокол про гарантії безпеки Договору про Зону, яка вільна від ядерної зброї в Центральній Азії. 2 грудня 2014 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію про Договір про зону, яка вільна від ядерної зброї, в Центральній Азії³³⁸.

Політика Казахстану в сфері роззброєння і нерозповсюдження зброї масового знищення визначається зовнішньополітичним курсом держави, в основі якого прихильність зміцненню міжнародної безпеки, розвитку співпраці між державами, підвищення ролі міжнародних організацій щодо врегулювання глобальних проблем і конфліктів.

Вагомим підтвердженням політики нерозповсюдження Казахстану стало закриття Семипалатинського ядерного випробувального полігону 29 серпня 1991 р. (ще в період існування СРСР). Після розпаду СРСР, Казахстану дістався величезний ядерний потенціал – четвертий в світі за своєю потужністю. Проте, на момент здобуття суверенітету Алма-Ата не мала технічної можливості застосовувати ядерну зброю, яка залишилася на території Казахстану від СРСР. На території Казахстану знаходилися найпотужніші в СРСР випробувальні, космічні і ядерні полігони – Емба, Сари-Шаган, Байконур, Семипалатинський полігон³³⁹.

В 1991 р. Білорусь, Казахстан, Росія, Україна на Алматинській конференції визначили механізм спільного контролю над функціонуванням ядерного арсеналу колишнього СРСР. В 1994 р. Казахстан приєднався до Будапештського

³³⁸ Договор о зоне, свободной от ядерного оружия, в Центральной Азии [Электронный ресурс]. : резолюция, принята Генеральной Ассамблеей ООН от 2 декабря 2014 г. № 69/36 / Режим доступа: <https://www.documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N14/663/28/PDF/N1466328.pdf?OpenElement> - Название с экрана.

³³⁹ Миф о ядерном оружии. – 10 июля 2008 г. – Наш Мир. – Казахстанская Республиканская Газета [Электронный ресурс]. / Режим доступа: <http://www.nm2000.kz/news/2008-07-10-7230> - Название с экрана

меморандуму, в 2006 р. було підписано договір про створення в регіоні зони, яка вільна від ядерної зброї.

На сьогоднішній день Республіка Казахстан веде переговори з Міжнародним агентством з атомною енергії (МАГАТЕ) щодо розміщення в країні першого міжнародного банку низько збагаченого урану. Він має стати резервним постачальником палива для забезпечення поставок низько збагаченого урану на ринки атомної енергетики. Країни, які бажають придбати паливо з резерву, повинні відповідати вимогам МАГАТЕ і утриматися від експлуатації об'єктів по збагаченню урану або переробки відпрацьованого палива.

Кримінально-правова політика в сфері протидії злочинам проти миру і безпеки людства базується на Концепції правової політики Республіки Казахстан на період 2010 до 2020 рр. 3 червня 2014 р. був прийнятий новий Кримінальний кодекс Республіки Казахстан, що набрав чинності з 1 січня 2015 р. Прийняття кодифікованого акту стало логічним завершенням реалізації ефективної кримінально-правової політики держави. Головними причинами прийняття нового кримінального законодавства став не фактор часу чи данина законодавчій моді, а, в першу чергу, те, що кримінально-правові норми повинні бути сформульовані з достатнім ступенем чіткості і базуватися на зрозумілих критеріях, які дозволяють з усією визначеністю відрізнити правомірну поведінку від протиправної, виключаючи можливість довільної інтерпретації положень закону.

Як показує практика, невизначені юридичні конструкції, які використовувались в деяких нормах Кримінального кодексу Республіки Казахстан, відсутність офіційного тлумачення їх змісту, дозволяють правозастосовному органу довільно тлумачити закон, а це сприяє вчиненню корупційних злочинів.

Кримінальна відповідальність за злочини, предметом яких виступає ядерна зброя, передбачена Главою 4 «Злочини проти миру і безпеки людства» Кримінального кодексу Республіки Казахстану: «виробництво, придбання або збут забороненої міжнародним договором Республіки Казахстан хімічної, біологічної, ядерної, а також іншого виду зброї масового

знищення» (ст. 162); «застосування заборонених засобів і методів ведення війни»; Главою 10 «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки і громадського порядку»: «незаконний експорт технологій, науково-технічної інформації та послуг, які можуть бути використані при створенні зброї масового знищення, засобів її доставки, озброєння і воєнної техніки і по відношенню яких встановлений експортний контроль» (ст. 275); «контрабанда вилучених з обігу предметів або предметів обіг яких є обмеженим» (ст. 286). Згідно ч. 1 ст. 286 КК «переміщення через митний кордон Митного союзу поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю або з обманним використанням документів або засобів митної ідентифікації, або поєднано з недекларуванням або недостовірним декларуванням, а рівно незаконне переміщення через Державний кордон Республіки Казахстан наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, сильнодіючих, ядовитих, отруйних, радіоактивних речовин, радіоактивних відходів і ядерних матеріалів, вибухових речовин, зброї, воєнної техніки, вибухових пристроїв, вогнепальної зброї або боєприпасів, ядерної, хімічної, біологічної або інших видів зброї масового знищення, матеріалів, устаткування або компонентів, які можуть бути використані для створення зброї масового знищення»³⁴⁰.

Аналіз та доктринальне тлумачення кримінально-правових норм показує, що ядерна зброя відноситься до зброї масового знищення без будь-яких застережень. Під ядерною зброєю необхідно розуміти зброю (наприклад, водневу бомбу), в якій засобом враження є ядерний заряд, який містить запас ядерної енергії. Остання розміщена у визначених речовинах і пристосуваннях, які забезпечують швидке звільнення енергії для здійснення ядерного вибуху. Дія ядерної зброї базується на

³⁴⁰ Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. № 226-V [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252#pos=1;-307. – Название с экрана.

використанні вражаючих факторів ядерного вибуху, який є грандіозним за своїми масштабами і руйнівною силою, що викликається вивільненням ядерної енергії.

Варто зауважити, що більшість держав в світі переконані, що будь-яке використання або загроза використання ядерної зброї є порушенням принципів міжнародного права, зокрема, міжнародного гуманітарного права. Проте, заклики до найшвидшої відмови від неї і надання юридично обов'язкових негативних гарантій безпеки всім державам, не володіючи ядерною зброєю, також залишилися поза увагою ядерних держав.

Республіка Туркменістан. Серед держав в світі статусом нейтралітету володіють такі країни, як Австрія, Швейцарія, Мальта та ін. Проте, туркменський нейтралітет є унікальним за декільком характерними рисами. Держава заявила про нейтралітет на міжнародному рівні в перші роки своєї незалежності. Вперше в практиці ООН даний статус був делегований країні спеціальною Резолюцією ООН «Постійний нейтралітет Туркменістана» від 12 грудня 1995 р.

Це означає, що нейтралітет Туркменістану базується на нормах міжнародного права, визнаний і підтриманий світовим співтовариством. Дана правова норма міжнародного права імплементована в Конституцію Республіки Туркменістан і знайшла своє відображення в Конституційному законі Туркменістана «Про постійний нейтралітет Туркменістана» від 27 грудня 1995 р.³⁴¹

Для Республіки Туркменістан роззброєння має пріоритетний характер. В цьому аспекті туркменська держава не тільки підкреслює свою підтримку концепції глобальної безпеки, але й приймає активні дії в даному напрямку. Так, Туркменістан приєднався до ряду важливих міжнародних документів з питань роззброєння, в тому числі тих, які проголошують відмову від виробництва, зберігання,

³⁴¹ Конституція Туркменістана от 18 Махтумкули 1992 г. [Електронный ресурс]. / – Режим доступа: http://www.turkmenistan.ru/?page_id=9. - Название с экрана.

транспортування і придбання ядерної, хімічної, бактеріологічної зброї та інших видів зброї масового знищення, а також технологій по виробництву її видів. В 2005 р. на національному рівні було прийнято Комуніке про підтримку ініціатив міжнародних організацій, які стосуються боротьби проти поширення зброї масового знищення.

Кримінальний кодекс Республіки Туркменістан прийнятий 12 червня 1997 р., введений в дію з 1 січня 1998 р. Первинна редакція Кримінального кодексу, зокрема Розділ VIII. «Злочини проти миру і безпеки людства», містили такі види злочинів: пропаганда війни (ст. 167); геноцид (ст. 168); найманство (ст. 169); напад на осіб, які користуються міжнародним захистом (ст. 170).

Законом Туркменістана «Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу Туркменістана» від 21 листопада 2015 р. № 310-V, Розділ VIII Кримінального кодексу Республіки Туркменістан було доповнено 12 новими складами злочину, посилено кримінальну відповідальність за геноцид. Так з'явилися нові злочини проти миру і безпеки людства: «виробництво, придбання або реалізація зброї масового знищення» (ст. 167-3 КК); «застосування заборонених засобів і методів ведення війни» (ст. 167-4 КК)³⁴².

Особливої уваги заслуговує злочин, що передбачає кримінальну відповідальність за виробництво, придбання або реалізацію зброї масового знищення (ст. 167-3 КК). В якості предмету злочину чітко вказано на ядерну, хімічну, біологічну зброю, а також інші види зброї масового знищення, які заборонені міжнародним договором Туркменістана. Аналогічно, ядерна зброя виступає предметом злочину в інших злочинах, передбачених Кримінальним кодексом Республіки

³⁴² Уголовный кодекс Республики Туркменистан от 12 июня 1997 г. № 222-1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/14380/previe>. – Название с экрана.

Туркменістан: «застосування заборонених засобів і методів ведення війни» (ч. 2 ст. 167-4 КК).

Відповідно до Договору про зону, яка вільна від ядерної зброї, в Центральній Азії, від 8 вересня 2006 р., «ядерна зброя або інший вибуховий пристрій» означає будь-яку зброю або інший вибуховий пристрій, який здатний, виділяючи ядерну енергію, незалежно від воєнної або громадянської мети, для якої ця зброя або пристрій можуть бути використані. Цей термін включає таку зброю або пристрій в незібраному або частково зібраному виді, але не включає засоби транспортування або доставки такої зброї або пристрою, якщо вони невіддільні від неї і не є невід'ємною його частиною» .

Республіка Узбекистан. Ініціатива щодо створення зони, вільної від ядерної зброї, в Центральній Азії вперше була висунута Президентом Республіки Узбекистан І. А. Карімовим на 48-сесії ООН в 1993 р. Це абсолютно відповідало життєвим інтересам держав регіону на шляху без'ядерного розвитку і активної протидії загрозам неконтрольованого постачання зброї масового знищення. Саме в цій ініціативі враховувалися реалії Центральної Азії, складні геополітичні умови в регіоні і навколо нього, а також необхідність гарантованого міжнародно-правового забезпечення безпеки центральноазіатських держав, які не володіють таким видом зброї. Саме ці фактори сприяли успішній реалізації ідеї Узбекистану, яка була підтримана усіма державами Центральної Азії.

На сьогоднішній день Республіка Узбекистан дотримується своєї прихильності щодо перетворення Центральної Азії в зону, яка вільна від ядерної зброї. За допомогою МАГАТЕ, країна 24 вересня 2015 р. відвантажила свої запаси високозбагаченого урану для безпечного зберігання закордоном. 5 жовтня 2015 р. уряд Узбекистану прийняв резолюцію про схвалення діяльності ташкентського Регіонального секретаріату центрів передового досвіду щодо хімічних, біологічних, радіологічних і ядерних матеріалів.

Секретаріат ставить собі мету зміцнення ядерної, хімічної і біологічної безпеки в Центральній Азії³⁴³.

В Республіці Узбекистан злочини, які пов'язані з використанням зброї масового знищення, знаходяться не в главі «Злочини проти миру і безпеки людства», а в главі XVII «Злочини проти громадської безпеки» Розділу VI «Злочини проти громадської безпеки і громадського порядку»³⁴⁴.

Тим не менше, абсолютно нелогічним і необґрунтованим виглядає правове регулювання інституту кримінальної відповідальності за діяння, які пов'язані з використанням зброї масового знищення, можна навіть стверджувати, що його значимість навіть дещо применшена. Очевидно, що не зовсім рівнозначно включати в один розділ злочини, які пов'язані з використанням зброї масового знищення, що відносяться до злочинів проти миру і безпеки людства, поряд з іншими діяннями: організація злочинної організації (ст. 242); легалізація доходів, одержаних від злочинної діяльності (ст. 243); масові безпорядки (ст. 244); виготовлення або розповсюдження матеріалів, які містять загрозу для громадської безпеки і громадського порядку (ст. 244-1); створення, керівництво, участь в релігійних, екстремістських сепаратистських, фундаменталістських або інших заборонених організаціях (ст. 244-2); незаконне виготовлення, зберігання, ввезення або розповсюдження матеріалів релігійного змісту (ст. 244-3); захоплення заручників (ст. 245); контрабанда (ст. 246); незаконне заволодіння вогнепальною зброєю, боєприпасами, вибуховими речовинами або вибуховими пристроями (ст. 247); незаконне володіння зброєю, боєприпасами, вибуховими речовинами або вибуховими пристроями (ст. 248); необережне

³⁴³ Узбекистан усиливает ядерную безопасность – Центральноазиатский портал [Электронный ресурс]. / Режим доступа: <http://www.ca-portal.ru/article:22726>- Название с экрана.

³⁴⁴ Уголовный кодекс Республики Узбекистан от 22 сентября 1994 г. № 2012-ХІІ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.finc.uz/legisl.php?id=k Ug>. – Название с экрана.

зберігання вогнепальної зброї або боєприпасів (ст. 249); порушення правил безпеки при проведенні дослідницької діяльності (ст. 256); порушення правил охорони праці (ст. 257); порушення правил пожежної безпеки (ст. 259) та ін.

Тим не менше Кримінальний кодекс Республіки Узбекистану містить цілий ряд статей, в яких передбачено кримінальну відповідальність за незаконне використання радіоактивних матеріалів: незаконне заволодіння радіоактивними матеріалами (ст. 252); порушення правил поводження з радіоактивними матеріалами (ст. 253); незаконне поводження з радіоактивними матеріалами (ст. 254); порушення правил експлуатації ядерних установок (ст. 255); розробка, виробництво, накопичення, придбання, передача, зберігання, незаконне заволодіння та інші дії з бактеріологічною, хімічною та іншими видами зброї масового знищення (ст. 255-1).

Особливу увагу привертає ст. 255-1, якою було доповнено Кримінальний кодекс Республіки Узбекистан в 2000 р. При цьому зроблено акцент на міжнародно-договірних зобов'язаннях Республіки Узбекистан. Доцільно було б дану статтю розмістити в Главі VII "Злочини проти миру і безпеки людства" Кримінального кодексу Республіки Узбекистан³⁴⁵.

З метою широкого ознайомлення міжнародної спільноти з результатами створення в Центральній Азії зони, вільної від ядерної зброї, 17 грудня 2015 р. в м. Ташкент відбулася Міжвідомча конференція, яка присвячена даній події. За результатами конференції було прийнято заяву, в якій вказано на пропозиції щодо закріплення взаємодії з країнами Центральної Азії по забезпеченню ядерної і радіаційної безпеки, нерозповсюдження ядерної зброї, припинення

³⁴⁵ О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Узбекистан [Электронный ресурс]. – закон Республики Узбекистан от 26 мая 2000 г. – Режим доступа: http://www.lex.uz/pages/GetAct.aspx?lact_id=43455. - Название с экрана.

несанкціонованого ввезення і вивезення радіоактивних речовин та речовин, які діляться на/в територію держави регіону³⁴⁶

Республіка Таджикистан. Добування урану в північному Таджикистані було розпочато в роки Другої світової війни. Гірничо-хімічний комбінат був створений в м. Чкаловськ в 1945 р. Саме тут було добуто і перероблено уран для першої радянської атомної бомби. По мірі виснаження місцевих родовищ сировина для переробки завозилася з Узбекистану, Казахстану, Киргизії та інших республік СРСР. Добування урану в регіоні була припинена в 80-ті роки минулого століття. На сьогоднішній день радіоактивні відходи з старих радянських родовищ на території Таджикистану загрожують екології Узбекистану і Казахстану. Європейська економічна комісія ООН рекомендувала таджицькій владі залучити засоби міжнародних донорів для ліквідації радіоактивних відходів, а також створити при міністерстві охорони здоров'я центр радіаційної безпеки³⁴⁷.

В Республіці Таджикистан приведено у відповідність національне законодавства на основі прийнятих угод і конвенцій щодо заборони виробництва зброї масового знищення, запасам бактеріологічної (біологічної) зброї, поширення ядерної зброї, радіоактивних речовин, зберігання і використання хімічної зброї, а також їх знищення, в Кримінальний кодекс Республіки Таджикистан внесені зміни (статті 193-199, 289, 397, 399), на основі яких за ці злочини передбачені відповідні кримінальні покарання і посилено міри відповідальності. Крім того, в республіці заборонено виробництво, переробку, застосування і зберігання вибухових і радіоактивних речовин, а також речовин, які випромінюють радіацію, біологічної, хімічної і ядерної зброї.

³⁴⁶ Заявление о результатах конференции, посвященной итогам создания в Центральной Азии зоны, свободной от ядерного оружия от 17 декабря 2015 г. – UzDaily [Электронный ресурс]. / Режим доступа: <http://www.uzdaily.uz/articles-id-27256.htm>- Название с экрана.

³⁴⁷ Информация о выполнении Республикой Таджикистан Резолюции № 1540 (2004) Совета Безопасности ООН от 28 апреля 2004 г. – Исполнительный комитет СНГ. [Электронный ресурс]. / Режим доступа: <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=18941>- Название с экрана.

Кримінально-правові норми, які передбачають кримінальну відповідальність за застосування зброї масового знищення містяться в Розділі XV «Злочини проти миру і безпеки людства» Кримінального кодексу Республіки Таджикистан: (Глава 34. Злочини проти миру і безпеки людства). Сюди слід віднести: виробництво і розповсюдження зброї масового знищення (каране створення, виробництво, придбання, зберігання, транспортування, пересилка або збут ядерної, нейтронної, хімічної, біологічної (бактеріологічної), кліматичної, а також іншого виду масового знищення, забороненого міжнародним договором, а рівнозначно передача будь-якій державі, яка не володіє ядерною зброєю, вихідного або спеціального матеріалу, який розщеплюється, технологій або які завідомо можуть бути використані для створення зброї масового знищення або необхідних для його виробництва компонентів, які заборонені міжнародним договором) («виробництво або розповсюдження зброї масового знищення» ст. 397)»; застосування ядерної, нейтронної, хімічної, біологічної, (бактеріологічної), кліматичної або іншої зброї масового знищення в цілях знищення людей і навколишнього природного середовища («біоцид» ст. 399)³⁴⁸.

Кримінальне законодавство Республіки Таджикистан передбачає покарання за: незаконне володіння, використання, придбання, збут, зберігання, транспортування, передача або руйнування радіоактивних матеріалів; крадіжку радіоактивних матеріалів; незаконне використання радіоактивного матеріалу, пристрою або ядерного об'єкта; умисні дії проти безпеки ядерної установки; незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою або пристрою, що випромінює радіацію; незаконне перевезення вибухових речовин, радіоактивних

³⁴⁸ Інформація о выполнении Республикой Таджикистан Резолюции № 1540 (2004) Совета Безопасности ООН от 28 апреля 2004 г. – Исполнительный комитет СНГ. [Электронный ресурс]. / Режим доступа: <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=18941>-
Название с экрана.

матеріалів, біологічної, хімічної або ядерної зброї на борту водного, повітряного судна або наземним транспортом; незаконне використання або скидання з судна або стаціонарної платформи, яка розташована на континентальному шельфі, вибухових речовин, біологічної, хімічної або ядерної зброї, небезпечних і шкідливих речовин; незаконне придбання, передача, збут, зберігання транспортування або носіння ядерної, хімічної, біологічної (бактеріологічної) або інших видів зброї масового знищення або матеріалів або обладнання, які можуть бути використані при створенні зброї масового знищення; неналежне виконання обов'язків щодо охорони ядерної, хімічної, біологічної (бактеріологічної) або інших видів зброї масового знищення або матеріалів або обладнання, які можуть бути використані при створенні зброї масового знищення.

Варто зауважити, що кримінальне законодавство Республіки Таджикистан єдине на пострадянському просторі, яке передбачає кримінальну відповідальність за біоцид, під яким слід розуміти «застосування ядерної, нейтронної, хімічної, біологічної (бактеріологічної), кліматичної або іншої зброї масового знищення з метою знищення людей або навколишнього середовища»³⁴⁹.

Біоцид близький за своєю природою до екоциду, з'явився в останні десятиліття як новий вид міжнародних злочинів. Порівняльний аналіз екоциду та біоциду показує, що останній і більш цілеспрямований, ніж екоцид. Практично про біоцид можна говорити як про застосування ядерної зброї, про атомну, водневу бомбу, які знищують все навколо, про нейтронну бомбу, яка знищує виключно людину або про цілеспрямовану проти людини хімічну зброю.

І. В. Іващенко зауважує про те, що «останнім часом виокремився такий самостійний міжнародний злочин як біоцид.

³⁴⁹ Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21 мая 1998 г. № 574 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397325 – Название с экрана.

Він є спрямованим безпосередньо не проти навколишнього природного середовища, а проти людини. Біоцид визначається як навмисне і масове знищення людей та інших живих істот, живої природи, живих організмів, біосфери за допомогою зброї масового знищення з метою досягнення воєнної переваги над противником і перемоги у збройному конфлікті. Не випадково джерелом біоциду є агресивна війна і збройні конфлікти, в процесі яких він може бути вчинений. Біоцид як міжнародний злочин потрібно відрізнити від злочинного забруднення навколишнього природного середовища. Ці злочини, насамперед, відрізняються за суб'єктами, адже накази про застосування біологічної зброї можуть виходити лише від керівників держави та вищих посадових осіб. Іншими є також і способи вчинення біоциду. Вони пов'язані із використанням такої військової техніки, яка призначена для масового знищення живої сили і завдання шкоди здоров'ю людей»³⁵⁰.

Республіка Киргизстан. 6 травня 2014 р. в м. Нью-Йорк Великобританія, Китай, Росія, США і Франція, які володіють статусом ядерних держав, підписали протокол про негативні гарантії безпеки до Договору про зону, вільну від ядерної зброї, в Центральній Азії (підписаний 9 вересня 2006 р. і набрав чинності по відношенню до держав регіону 21 березня 2009 р.). Киргизька Республіка є одним з ініціаторів створення без'ядерної зони і була визначена депозитарієм як Договору, так і Протоколу до нього, що є підтвердженням і визнанням її важливої ролі у створенні зони, вільної від ядерної зброї, а також свідченням високої довіри Киргизької Республіки зі сторони світових держав.

В сфері національної безпеки Республіка Киргизстан виходить з того, що при формуванні відносин з іншими державами і міжнародними інститутами, а також розширенні

³⁵⁰ Іващенко В. О. Проблеми відповідальності за міжнародні злочини та злочини міжнародного характеру / В. О. Іващенко // Юридичний журнал. – 2005. – № 6. – С. 17-22.

участі в інтеграційних процесах ключове значення має збереження суверенітету і територіальної цілісності на основі універсальних принципів міжнародного права. Для підтримки міжнародної безпеки Киргизька Республіка проводить політику недопущення використання своєї території проти інших держав. Забезпечення без'ядерного статусу країни є важливим елементом удосконалення системи національної безпеки. Протидія поширенню зброї масового знищення є пріоритетним напрямком співпраці з міжнародними інститутами³⁵¹.

Відповідно до «Военної доктрини Киргизької Республіки», затвердженої Указом Президента Киргизької Республіки від 15 липня 2013 р. № 165, поширення зброї масового знищення і ймовірність її застосування міжнародними терористичними організаціями, порушення окремими державами міжнародних домовленостей, Статуту ООН та інших норм міжнародного права, віднесено до основних зовнішніх військових небезпек³⁵².

На виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1540 (2004), прийнятої 28 квітня 2004 р., Республіка Киргизстан в якості основного принципу внутрішньої та зовнішньої політики визнала принцип незастосування зброї масового знищення, а також прийняла послідовні заходи на законодавчому та правозастосовному рівнях. Насамперед, заплановані заходи передбачають облік, збереження і фізичний захист, а також контроль за експортом і транскордонним переміщенням матеріалів, які відносять до зброї масового знищення, і засобів доставки, а також запобігання і протидію незаконному обігу і посередництву по відношенню до таких матеріалів³⁵³.

³⁵¹ Концепция национальной безопасности Кыргызской Республики [Электронный ресурс] : указ Президента Кыргызской Республики от 18 июля 2009 г. № 115 / Режим доступа: <http://www.cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/4797?cl=ru-ru> - Название с экрана.

³⁵² О Военной доктрине Кыргызской Республики [Электронный ресурс] : указ Президента Кыргызской Республики от 15 июля 2013 г. № 165 / Режим доступа: http://www.online.adviser.kg/Document/?doc_id=31420078 - Название с экрана.

³⁵³ План действий Кыргызской Республики по выполнению резолюции 1540 Совета Безопасности Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс] : постановление Правительства Кыргызской Республики от 22 марта 2013 г. № 144 /

Тим не менше, незважаючи на те, що Республіка Киргизстан взяла на себе зобов'язання імплементувати міжнародні договори в сфері визнання міжнародного протиправного характеру застосування зброї масового знищення, кримінальне законодавство не містить відповідальності за виробництво і застосування даного виду зброї. Наявність законодавчої прогалини може бути протиправно використано різного роду транснаціональними злочинними угрупуваннями, екстремістськими і терористичними організаціями, а також окремими громадянами.

Кримінальний кодекс Республіки Киргизстан містить декілька статей, в яких згадується зброя масового знищення в якості кваліфікуючої ознаки складу злочину. Так, передбачено кримінальну відповідальність за «переміщення через митний кордон Митного союзу наркотичних засобів, психотропних, сильнодіючих, отруйних, радіоактивних або вибухових речовин, зброї, вибухових пристроїв, вогнепальної зброї або боєприпасів, ядерної, хімічної, біологічної та інших видів зброї масового знищення, матеріалів, технологій, науково-технічної інформації і обладнання, які можуть бути використані при створенні зброї масового знищення і по відношенню до яких встановлені спеціальні правила переміщення через митний кордон Митного союзу» (ст. 206 («Контрабанда»); «вчинення вибуху, підпалу або інших дій, як створюють небезпеку загибелі людей, заподіяння значної майнової шкоди або настання інших суспільно-небезпечних наслідків, якщо ці дії вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення або з метою впливу на прийняття рішень органами влади або міжнародними організаціями, а також погроза вчинення вказаних дій з тією самою метою...вчинені з застосуванням вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових пристроїв, вибухових, сильнодіючих, отруйних, радіоактивних речовин або ядерної, хімічної,

біологічної та інших видів зброї масового знищення) (ст. 226 «Акт тероризму»); «угон повітряного або водного транспорту або залізничного рухомого складу, а також захоплення такого судна або складу з метою угону...з застосуванням зброї, боеприпасів, вибухових пристроїв, сильнодіючих, отруйних або радіоактивних речовин або ядерної, хімічної, біологічної та інших видів зброї масового знищення або предметів, які використовуються в якості зброї» (ст. 232 «Угон повітряного або водного транспорту або залізничного рухомого складу») ³⁵⁴.

Республіка Молдова. Республіка Молдова є суверенною і незалежною державою, в якій на конституційному рівні проголошено постійний нейтралітет, головною особливістю якого є те, що Республіка Молдова не є членом воєнних блоків і не допускає розміщення на своїй території іноземних військ або зброї інших держав і воєнних блоків. Визначений статус постійного нейтралітету є основоположним та базовим принципом концепції національної безпеки. До головних загроз національної безпеки Республіки Молдова слід віднести загрозу міжнародного тероризму, зокрема небезпеку поширення хімічної, біологічної, радіаційної та ядерної зброї, в тому числі придбання її недержавними суб'єктами.

Зменшення загрози міжнародного тероризму і попередження поширення зброї масового знищення стануть можливими тільки за допомогою реалізації скоординованих і оперативних дій на міжнародному рівні, що передбачають також участь Республіки Молдова в силу її міжнародних зобов'язань. В доповнення до дій, які приймаються в рамках міжнародної співпраці, здійснюються внутрішні антитерористичні заходи ³⁵⁵.

10 вересня 1991 р. Парламентом Республіки Молдова була

³⁵⁴ Уголовный кодекс Кыргызской Республики от 1 октября 1997 г. № 68 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.online.adviser.kg/Document/?doc_id=30222833 – Название с экрана.

³⁵⁵ Об утверждении Концепции национальной безопасности Республики Молдова [Электронный ресурс] : закон Парламента Республики Молдова от 22 мая 2008 г. № 112 / Режим доступа: <http://www.lex.justice.md/ru/328010/>- Название с экрана.

прийнята «Заява з питань безпеки та роззброєння» зміст якої полягає в наступних положеннях:

- непоширення ядерної зброї та інших засобів масового знищення;

- приєднання до Договору про непоширення ядерної зброї, а також до інших міжнародних договорів про заборону і ліквідацію зброї масового знищення;

- повна ліквідація ядерної зброї та інших засобів масового знищення;

- виведення збройних сил СРСР з території Республіки Молдова, включаючи ядерну зброю і засоби її доставки до цілі, у випадку, якщо радянська армія володіла такою зброєю на території Республіки Молдова;

- погодження щодо міжнародного контролю для забезпечення виконання вказаних завдань³⁵⁶.

Відповідно до Военної доктрини та Концепції зовнішньої політики Республіки Молдова, «першочерговим завданням держави є боротьба за чисте навколишнє середовище і прийнятними вважаються тільки ті види воєнної діяльності, зброї та воєнні технології, які не призводять до порушення екологічної рівноваги; не виробляти, не зберігати і не купувати зброю масового знищення, а також не допускати розміщення, перевезення та зберігання на своїй території засобів масового знищення, які належать іншим державам; Республіка Молдова проводить політику постійного нейтралітету, взявши зобов'язання не брати участь у воєнних конфліктах, в політичних, воєнних або економічних союзах, які мають на меті підготовку до війни, не використовувати свою територію для розміщення чужих воєнних баз, не володіти ядерною зброєю, не виробляти і не випробовувати її; укласти і дотримуватися

³⁵⁶ Заявление о вопросах безопасности и разоружения [Электронный ресурс] : постановление Парламента Республики Молдова от 10 сентября 1991 г. № 165 / Режим доступа: <http://www.lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=309500&lang=2> - Название с экрана.

договорів в сфері нерозповсюдження ядерної зброї, контролю над озброєнням, підтримка зусиль, як спрямовані на роззброєння і зняття напруженості»³⁵⁷.

В Республіці Молдова злочини, які пов'язані з застосуванням зброї масового знищення розміщені в Главі 1 «Злочини проти миру та безпеки людства, військові злочини: Використання, розробка, виробництво, придбання іншим чином, обробка, володіння, накопичення або зберігання, передача, пряма чи опосередкована, зберігання, перевезення хімічної зброї, біологічної зброї, ядерної зброї, ядерних вибухових пристроїв або іншої зброї масового знищення з порушенням положень національного законодавства або міжнародних договорів, однією з сторін яких є Республіка Молдова (ст. 140-1 «Використання, розробка, виробництво, придбання іншим чином, обробка, володіння, накопичення або зберігання, передача, пряма чи опосередкована, зберігання, перевезення зброї масового знищення»). Предметом даного злочину, крім безпосередньо ядерної зброї, виступають обладнання, матеріали, програмне забезпечення або відповідні технології, які мають суттєве значення для розробки, виробництва або доставки ядерної зброї, при усвідомленні того, що дане обладнання, матеріал, програмне забезпечення або технологія призначені для цієї мети.

До того ж, кримінальне законодавство Республіки Молдова передбачає кримінальну відповідальність за інші види діянь, які вчиняються з використанням зброї масового знищення (Глава X «Економічні злочини»; Глава XIII «Злочини проти громадської безпеки і громадського порядку»)

- контрабанда наркотичних, психотропних, сильнодіючих, отруйних, радіоактивних і вибухових речовин;

³⁵⁷ О военной доктрине Республики Молдова [Электронный ресурс] : постановление Парламента Республики Молдова от 6 июня 1995 г. № 482 / Режим доступа: <http://www.lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=306988&lang=2> - Название с экрана.

- виробництво, придбання, переробка, зберігання, перевезення, використання або приведення в непридатність вибухових речовин або радіоактивних матеріалів;

- крадіжка, погроза вчинення крадіжки або вимога про передачу радіоактивних матеріалів або пристроїв або ядерних установок;

- володіння, виготовлення або використання радіоактивних матеріалів або пристроїв або ядерних установок;

- напад на ядерну установку³⁵⁸.

Російська Федерація. Розпад тоталітарної системи, припинення існування Радянського Союзу, кардинальне політичне, економічне та воєнне послаблення Російської Федерації, яка змінила цю систему, не могло не відобразитися і на стані її ракетно-ядерного потенціалу. Це знайшло своє вираження, насамперед, в його кількісному скороченні і падінні оперативно-технічних можливостей і режиму підтримки експлуатаційної готовності носіїв.

Російська Федерація володіє другим за величиною стратегічним ядерним потенціалом в світі (1.500 розгорнутих боєзарядів – дані на листопад 2012 р., які представлені Росією в рамках обміну інформацією за новим договором СНВ) і значним тактичним арсеналом. Стратегічні ядерні сили (СЯС) Росії побудовані в формі ядерної тріади, яка складається з наземного, морського і авіаційного компонента.

Станом на 1 червня 2016 р. за оцінкою групи міжнародних експертів (в рамках обміну даними СНВ-II від 01.09.2015 р.) в складі стратегічних ядерних сил Росії знаходиться 526 розгорнутих стратегічних носіїв ядерної зброї – міжконтинентальних балістичних ракет, балістичних ракет підводних човнів і важких бомбардувальників, які оснащені 1735 ядерними боєзарядами. При цьому загальне число носіїв

³⁵⁸ Уголовный кодекс Республики Молдова от 18 апреля 2002 г. № 985 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lex.justice.md/ru/331268/> – Название с экрана.

ядерної зброї складає 877 одиниць, на яких можливе розміщення до 3200 боезарядів³⁵⁹.

На сьогоднішній день і в найближче майбутнє ядерну зброю варто буде розглядати в якості основного засобу, який забезпечить воєнну безпеку Російської Федерації в сучасній політичній та економічній ситуації. Крім того, ядерна зброя служить стримуючим фактором, який сприяє запобіганню не тільки ядерного, але й неядерного нападу. Експертне середовище в сфері дослідження ядерної зброї притримується позиції, що в ході воєнного конфлікту між НАТО і Російською Федерацією доцільно застосувати оперативно-тактичну ядерну зброю і цим самим продемонструвати готовність застосувати стратегічну ядерну зброю з метою примусити НАТО до ескалації воєнних дій.

Стратегія національної безпеки Російської Федерації визначає, що «Російська Федерація сприяє залученню інших держав, насамперед тих, які володіють ядерною зброєю, а також зацікавлених в спільних діях щодо забезпечення загальної безпеки, в процес забезпечення стратегічної стабільності. Російська Федерація виступає на міжнародній арені з позиції незмінності курсу на участь спільно з іншими державами в закріпленні міжнародних механізмів нерозповсюдження ядерної зброї та інших видів зброї масового знищення, засобів його доставки і товарів та технологій, які до них відносяться, недопущення застосування воєнної сили в порушення Статуту Організації Об'єднаних Націй, а також з позиції прихильності контролю над озброєнням і раціональною достатністю у воєнному будівництві»³⁶⁰.

³⁵⁹ Договор между Российской Федерацией и Соединенными Штатами Америки о мерах по дальнейшему сокращению и ограничению стратегических наступательных вооружений от 8 апреля 2010 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/supplement/512> – Название с экрана.

³⁶⁰ О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации [Электронный ресурс] : указ Президента Российской Федерации от 31 декабря 2015 г. № 683 / Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_191669/- Название с экрана.

Аналогічні положенні були задекларовані в Концепції зовнішньої політики Російської Федерації: «дотримуватися курсу на зміцнення політичних і правових основ нерозповсюдження ядерної зброї, інших видів зброї масового знищення і засобів доставки з урахуванням попадання компонентів такої зброї в руки недержавних суб'єктів, насамперед, терористичних організацій, в тому числі на територіях держав, де втрачений або послаблений контроль центральної влади»³⁶¹.

Проте, незважаючи на те, що одним з напрямків діяльності Російської Федерації щодо стримування і запобігання воєнних конфліктів є недопущення ядерного конфлікту, так і будь-якого іншого воєнного конфлікту і саме він покладений в основу воєнної політики. В той же час, провідним положенням є те, що ядерна зброя буде залишатися важливим фактором запобігання виникненню ядерних воєнних конфліктів і воєнних конфліктів з застосуванням звичайних засобів враження (великомасштабної війни, регіональної війни).

Тим не менше, Воєнна доктрина Російської Федерації чітко регламентує порядок застосування Військових Сил, інших військ, їх основні завдання в мирний час, в період безпосередньої загрози агресії і у воєнний час: «Російська Федерація залишає за собою право застосувати ядерну зброю у відповідь на застосування проти неї і (або) її союзників ядерної та інших видів зброї масового знищення, а також у випадку агресії проти Російської Федерації з застосуванням звичайної зброї, коли під загрозу поставлено саме існування держави».³⁶²

Отже, міжнародна спільнота, напрацювавши визначену міжнародну договірну-правову базу, змогла створити загальні

³⁶¹ Концепция внешней политики Российской Федерации [Электронный ресурс] : указ Президента Российской Федерации от 30 ноября 2016 г. № 640 / Режим доступа: http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2542248- Название с экрана.

³⁶² Военная доктрина Российской Федерации [Электронный ресурс] : указ Президента Российской Федерации от 25 декабря 2014 г. № Пр-2976 / Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_172989/- Название с экрана.

правила поведінки в цій сфері. На цій основі суб'єкти міжнародних відносин в своїм внутрішнім законодавстві встановили і визначають заборонні та обмежувальні заходи, насамперед, шляхом запровадження кримінальної відповідальності.

У зв'язку з цим, кримінально-правова політика держав в сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванню ядерної зброї повинна базуватися на міжнародному законодавстві щодо нерозповсюдження ядерної зброї, оскільки повинен визнаватися пріоритет загальновизнаних принципів міжнародного права, яким повинно відповідати національне законодавство. Тим більше, що конституції, які виступають в якості фундаментальних джерел правової та кримінально-правової політики не допускають укладення міжнародних договорів, які їй суперечать. Крім того, надійною основою кримінально-правової політики повинна виступати якісна законодавча і ефективна правозастосовна діяльність щодо створення і реалізації кримінально-правових норм, які регламентують кримінальну відповідальність за застосуванню ядерної зброї.

Ефективність кримінально-правової політики в сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванню ядерної зброї повинна визначатися рівнем захищеності особи, суспільства і держави від загроз, які пов'язані зі злочинністю, а також якістю відновлення порушених приватних і публічних інтересів.